

Վարդանյան Արտակ (Հայաստան,  
ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ)

**ՆՈՐՔԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԵՎ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԻ  
ՈՐՈՇ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Նախիջևանի **Նորս** գյուղը պատմական սկզբնաղբյուրներում նույնանում է Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհի Ճահուկ գավառի **Նորագյուղ** բնակավայրի հետ<sup>1</sup>: Գյուղն աշխարհագրորեն տեղադրված է ներկայիս Նախիջևանի ինքնավար հանրապետության հյուսիսային՝ Շահբուզի (Շահապունիք) շրջանի տարածքում (աղբյուրներն են՝ Nurs, Nursu): Բնականունը ակնհայտորեն հայերեն **նոր** բառի հոգնակի հայցականն է (նորք-**նորս**): Տեղեկություններ կան, որ այս գյուղից են 17-րդ դարում մեծաթիվ հայեր տեղափոխվել Երևանի մերձակայքում գտնվող **Չոլմակչի** գյուղ, որը 1679 թվականի երկրաշարժի հետևանքով մեծապես ավերված էր, և գյուղը **Նորք** վերանվանել<sup>2</sup>:

Անցյալում առանձին բնակավայրի կարգավիճակ, իսկ խորհրդային շրջանում՝ մինչև 30-ական թվականները, առանձին գյուղխորհուրդ ունեցած Նորքն այսօր Երևանի թաղամասերից մեկն է: Բնակիչները գրեթե լիովին մոռացել են մայրենի խոսվածքը, որը Հայերենի բարբառագիտական ատլասի ծրագրով 1979 թվականին գրանցել է Հայաստանի ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակից Ջենմա Բառնասյանը (բարբառախոս՝ Լիպարիտ Դիլանյան, ծնվ. 1914թ., Նորք)<sup>3</sup>:

Նախիջևանի Նորս գյուղը 1604 թվականի շահաբասյան բռնազաղթի հետևանքով հայաթափվել է, իսկ նրա բնակիչների մի մասը, հավանաբար մի քանի տասնամյակ ապրելով Պարսկաստանում, հետագայում տեղափոխվել է Չոլմակչի: Միայն 1828 թվականին հաջորդող տարիներին Նորսը կրկին սկսել է հայաբնակ դառնալ՝ Թուրքմենչայի պայմանագրի ստորագրումից հետո այնտեղ են տեղափոխվել Խոյ-Սալմաստից գաղթած հայեր: Մինչև Աղբյուրների կողմից իրականացված վերջնական հայաթափումը (անցյալ դարի 70-ական թվականները) գյուղը խոսում էր Խոյի բարբառով:

<sup>1</sup> Ս. Օրբելյան, *Սյունիքի պատմություն*, Ե., 1986, էջ 404:

<sup>2</sup> Ա. Այվազյան, *Նախիջևան. բնաշխարհիկ պատկերագարող հանրագիտակ*, Ե., 1995, էջ 178-179: Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, *Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան*, Հ. 4, Ե., 1998, էջ 32, 33:

<sup>3</sup> Որոշ ճշտումներ կատարել ենք Գեղամ (ծնվ. 1934թ., Նորք) և Սերգեյ (ծնվ. 1943թ., Նորք) Սամվելյաններից:

Նորսի հին խոսվածքի մասին կարելի է պատկերացում կազմել՝ համեմատելով աշխարհագրորեն մոտավորապես նույն հորիզոնականի վրա տեղադրված՝ նրան մերձակա տեղաբնիկ գյուղերի՝ Ճահուկ-Շահապունիք գավառի **Մեծոփ** (Օծոփ, աղբբեջաներեն՝ Badamli) և Նախճավան գավառի հյուսիսային **Ազնաբերդ** (աղբբեջաներեն՝ Əznəbyurd, Calxanqala) գյուղերի խոսվածքները Նորքի խոսվածքի հետ:

Մինչև անցյալ դարի 70-80-ականները գոյատևած՝ մերձավոր խոսվածքներով այս երկու հայաբնակ գյուղերի՝ Ազնաբերդի և Մեծոփի հատկանիշները համապատասխանաբար 1978 և 1980 թվականներին Հայերենի բարբառագիտական ատլասի ծրագրով գրանցել է տողերիս հեղինակը (բարբառախոսներ՝ Հայրապետ Վարդանյան (ծնվ. 1895թ., Ազնաբերդ), Շուշան Բալասանյան (ծնվ. 1916թ., Ազնաբերդ), Ժենիկ Խաչիբաբյան (ծնվ. 1931թ., Ազնաբերդ), Կարեն Համբարձումյան (ծնվ. 1900թ., Մեծոփ), Սերոբ Աբգարյան (ծնվ. 1912թ., Մեծոփ), Անահիտ Իսրայելյան (ծնվ. 1914թ., Մեծոփ):

Նշենք, որ այս երկու խոսվածքները մեր կողմից հետազայում նաև ուսումնասիրվել և ընդգրկվել են **Վայոց ձորի միջբարբառում**<sup>4</sup>, քանի որ լեզվական սերտ առնչություններ ունեն Վայոց ձորի շուրջ մեկ տասնյակ տեղաբնիկ գյուղերի (Արենի, Խաչիկ, Աղավնաձոր, Ռինդ, Գնիշիկ և այլն) խոսվածքների հետ: Այդուհանդերձ, այս անվանումը որոշ վերապահությամբ ենք ընտրել, քանի որ միջբարբառը կրող երկու բնակավայրերից մեկը Վայոց ձորին սահմանակից՝ պատմական Ճահուկ գավառում էր, մյուսը՝ Ճահուկ և Նախճավան գավառների սահմանագծին: Ուստի, գտնում ենք, որ Վայոց ձորի միջբարբառի փոխարեն ավելի ճիշտ կլինի կիրառել **Ճահուկ-Վայքի միջբարբառ** եզրույթը, քանի որ բարբառը պատմականորեն տարածված է եղել նաև պատմական Ճահուկ և հարակից այլ գավառներում:

Նորքի խոսվածքին անդրադարձել են Վիկտոր Կատվայանը և Հայկանուշ Մեսրոպյանը՝ Երևանի բարբառին նվիրված ուսումնասիրությունների շրջանակներում, և այս խոսվածքում Երևանի տարածքի մյուս խոսվածքներից զգալիորեն տարբերվող հնչյունաբանական, քերականական որոշակի առանձնահատկություններ նկատել<sup>5</sup>, որոնք, ի դեպ, ակնհայտորեն համեմատելի են Նորսին մերձակա՝ վերոհիշյալ երկու գյուղերի խոսվածքների համապատասխան հատկանիշների հետ: Այս համատեքստում փորձենք պարզել նաև այս երեք խոսվածքների բառապաշարային առնչությունները:

<sup>4</sup> Ա. Վարդանյան, *Վայոց ձորի միջբարբառը*, Ե., 2004:

<sup>5</sup> Վ. Կատվայան, Երևանի խոսվածքի մասին - «Ջահուկյանական ընթերցումներ» միջազգային գիտաժողովի գիտական հոդվածների ժողովածու, Ե., 2018, էջ 124-135: Հ. Մեսրոպյան, Երևանի բարբառի ընդհանուր բնութագիրը - «Երևան» գիտական հոդվածների ժողովածու, 1-ին պրակ, Ե., 2006, էջ 122-130:

Բառային զուգաբանությունները առաջին իսկ հայացքից աչքի են ընկնում զարմանալի ընդհանրություններով: Ներկայացվող աղյուսակում չենք ընդգրկել այնպիսի բառեր, որոնք սովորաբար ընդհանրական են՝ մանավանդ արևելահայ բարբառների խոսվածքներում (**սար, քամի, պատ, ծուխ, սերմ, կճուճ, տիկ** և այլն), այլ այնպիսիները, որոնք հիշյալ խոսվածքների մերձավոր առնչությունների ավելի արտահայտիչ վկայություններ են:

| <i>Գրական հայերեն</i> | <i>Նորքի խոսվածք</i> | <i>Մեծոփի խոսվածք</i> | <i>Ազնաբերդի խոսվածք</i> |
|-----------------------|----------------------|-----------------------|--------------------------|
| գազաթ                 | կատար                | կատար                 | կադար                    |
| ծիածան                | կանանչ-կարմիր        | կանանչ-կարմիր         | կանանչ-կարմիր            |
| կաթիլ                 | պուտ                 | պուտ                  | պուդ                     |
| գիծ                   | խազ                  | խազ, ջրղըզ            | խազ, ջրղըզ               |
| արև եղանակին անձրև    | կէլ ա ցրգնըմ         | կ'էլ ա ցրգնըմ         | կ'էլ ա ցրնգրնըմ          |
| աղբանոց               | քյուլլուզ            | ք'ոյլլո՞զ             | ք'ոյլլո՞զ                |
| գերեզման              | կերեզման             | կըրեզման              | կըրեզման                 |
| գերեզմանատուն         | կերեզմաններ          | կըրեզմաննի            | կըրեզմաննի               |
| եկեղեցի               | Ժամ                  | Ժամ                   | Ժամ                      |
| կայծ                  | պէծ                  | պէծ                   | պէձ                      |
| արմատ                 | քօք                  | ք'օք                  | քօք                      |
| աշնան տերև            | դազալ                | խանգանլ               | խանգանլ                  |
| ծառի խեժ              | կըռէճ                | կըռէճ                 | կըռէ(ն)ջ                 |
| կաղին                 | ֆընդուդ              | ֆընդըդ                | ֆընդըդ                   |
| ընկույզի միջուկ       | պօպօքի մէշ           | բօբօքի մէշ            | պօբօքի մէշ               |
| ողկույզ               | ճիթ                  | ճիթ                   | ճիթ                      |
| խաղողի ողկույզիկ      | զընգըլա              | զընգըռթա              | զընգըռթա                 |
| ձնծաղիկ               | ծընծաղիզ             | ծընծաղիզ              | ծընծաղիզ                 |
| գազար                 | կազար                | կ'անգանր              | կազար                    |
| տաքդեղ                | տախտէխ               | տախտէղ                | տախտէղ                   |
| եղինջ                 | աղինջ                | աղինջ                 | աղինջ                    |
| ծնեբեկ                | ծընէփուզ             | ծընէփուկ              | ծընէփուզ                 |
| հարդ                  | տարման               | տանրման               | տանրման                  |
| հասկ                  | սըմբուլ              | ս ումբո՞ւլ            | սըմբուլ                  |
| դանակի շեղբ           | տանագի պէրան         | տանանկ 'ի պէրան       | տանանգի պէրան            |
| մեծ անցքերով մաղ      | խախալ                | խախալ                 | խախալ                    |
| թթխմոր                | խաշ                  | խաշ, տըխտըմօր         | խաշ, տըխտըմօր            |
| փլավքամիչ             | փըլավքամիզ           | փըլավքամիկ            | փըլավքամիզ               |

|                               |              |                 |                 |
|-------------------------------|--------------|-----------------|-----------------|
| կճուճի ունկ                   | ունգ         | ունգ            | ունգը           |
| պարան                         | չըվան        | չըվան           | չըվան           |
| սյունից սյուն<br>կապած օրորոց | ճօճ          | ճօճ             | ճօջ             |
| աչքալուսանք                   | աշկալիսէնք   | ւնշկալիսանք     | ւնշկալիսէք      |
| ծննդկան                       | ծրնրտկան     | ծրնրտկան        | ծրնրտկան        |
| մանկաբարձուհի                 | տատմէր       | տադմէր          | տադմէր          |
| երէխա                         | ըրէխա        | ըռխա            | ըրէխա           |
| այրի                          | վօռփըվէրի    | վօրփըվէրի, դուլ | դօրփըվէրի, դուլ |
| կաշաղակ                       | կըչէղագ      | դւնջւնլւն       | կըչէղագ         |
| վառել                         | վառիգ        | վառիկ, տօխ      | վառիգ, տօխ      |
| հավի կրծոսկր                  | ջինաղ        | ջընաղ           | ջընաղ           |
| թևատակ                        | կըռնատակ     | կըռնատակ        | կըռնատագ        |
| արտևանունք                    | թէրթէվանունք | թըրթէվանուկ     | թըրթէվանուգ     |
| միգապարկ                      | փուչիգ       | փուչիկ          | փուչիգ          |
| մեզ                           | ցէթ          | ցէթ             | ցէթ             |
| ոչխարի, այծի<br>կղանք         | կըտըտօր      | կըտըտօր         | կըդըդօր         |
| գորտնուկ                      | կօռնուգ      | կօռնունգ        | կօռնուգ         |
| ձվածեղ                        | ծըվաձէղ      | յէղաձու         | ծըվաձէղ         |
| տհալ                          | դավըրմա      | դավըրմա         | դավըրմա         |
| հալած դմակի կտոր              | խօրխօգի      | ջըգդըղ          | խըրխօգի         |
| ճարպ                          | ճըրաքու      | ճըրաքու         | ճըրաքու         |
| տիկնիկ                        | տիկին        | տիկին           | տիգին           |
| սրինգ                         | թուլթակ      | դոնդւնգ         | թոնլթւնգ        |
| նիհար                         | լըդար        | լըդառ           | լըդառ           |
| դժվար ջարդվող                 | կըռու        | վօսկըռօ         | կըռու           |
| կապույտ                       | կապիտ        | կապիտ           | կաբիդ           |
| սպիտակ                        | սիպտագ       | սիֆտւնկ         | սիպտւնգ         |
| թմբլիկ                        | լըխտիգ       | լըխտիկ          | լըխտիգ          |
| փափուկ                        | կակօղ        | կակօղ           | կագօղ           |
| անպոչ հավ                     | կօկօլ հավ    | գոնդոնգ հավ     | կուդուլ հավ     |
| խոնավ                         | նամ          | նւնմ            | նւնմ            |
| աշխատել                       | պանէլ        | պանիլ           | պանիլ           |
| կոտրել                        | ճառթել       | ճառթիլ, գօդրիլ  | ճառթիլ, կօդրիլ  |
| դիպչել                        | դըբնէլ       | դըմնիլ          | դըբնիլ          |
| կպչել                         | կըպնիլ       | կըմնիլ          | կըբնիլ          |
| ընկնել                        | վէր ընգէլ    | վէր ընգիլ       | վէր ընգիլ       |

|                          |             |                              |                              |
|--------------------------|-------------|------------------------------|------------------------------|
| պարզաջրել                | պառզաճրբել  | պառզաճրբիլ                   | պառզաճրբիլ                   |
| ցույց տալ                | շրհանց տալ  | շաշ տալ                      | շանց տալ                     |
| փակել                    | ծասկել      | ծասկ'իլ                      | ծասկ'իլ                      |
| հաշվել                   | համբարել    | հըմբարիլ                     | հըմբարիլ                     |
| վոնդել                   | խըրկել      | խըրկ'իլ                      | խըրգ'իլ                      |
| երեսը կարմրել            | վըռըշնել    | վըռըշնիլ                     | վըռըշնիլ                     |
| փլվել                    | փուլ կալ    | փուլ կալ                     | փուլ կալ                     |
| սուլել                   | շըվացնել    | շըվվացնիլ                    | շըվվացնիլ                    |
| հանկարծակի սուր<br>ցավել | ծակել       | ծակ'իլ                       | ծագ'իլ                       |
| շփոթվել                  | շըշկըլվել   | շըշկըռիլ                     | շըշկըլվիլ                    |
| կոպտել                   | փըշտել      | պըշտիլ                       | բըշտիլ                       |
| քարկոծել                 | քարով տալ   | քարով տալ,<br>քարապարան անիլ | քարով տալ,<br>քարապարան անիլ |
| փայլփլել                 | պըսպըղալ    | պըսպըղալ                     | պըսպըղալ                     |
| կքել                     | ճըկռել      | ճըկըռիլ                      | ճըգըռիլ                      |
| գրկել                    | խըտըտել     | խըտըտիլ                      | խըդըդիլ                      |
| նվագել                   | ածել        | ածիլ                         | աձիլ                         |
| թաքնվել                  | տափ կենալ   | տափ կ'ենալ                   | տափ կ'ենալ                   |
| նայել                    | մըտիկ անել  | մըտիկ անիլ                   | մըդիգ անիլ                   |
| որոնել                   | ման կալ     | ման կալ                      | ման կալ                      |
| փաթաթել                  | փըթաթել     | փըթաթիլ                      | փըթաթիլ                      |
| հայհոյել                 | ուշունց տալ | ո՛ւշո՛ւ(ն)չ տալ              | ուշունց տալ                  |
| ուշաթափվել               | ուշը կընալ  | հո՛ւշը քընալ                 | հուշը քընալ                  |
| երես առնել               | լեռթվել     | լեդվիլ                       | լեթվիլ                       |
| ճիշտ                     | ըդօրթ       | դօռթ                         | (ը)դօռթ                      |
| համար                    | հըմար       | մըհար                        | հըմար, մըհար                 |
| փոխարեն                  | տեղակ       | տե դ ակ , անվանգ             | տեղագ, անվանգ                |
| բացի                     | սավայի      | սավայի                       | սաֆայի                       |
| ահա                      | ըհը         | ըհը                          | ըհը(ն)                       |

Ինչպես նկատվում է աղյուսակից, բառային զուգաբանություններում առկա են առավելապես բառապաշարի հետևյալ խմբերին վերաբերող ընդհանրություններ՝

ա) բնության և շրջապատող աշխարհի հետ կապված հասկացություններ՝ ծիածան, արև եղանակին բարակ անձրև, կաթիլ, խոնավ, աշնան տերև, արմատ, ծառի խեժ, կաչաղակ և այլն,

բ) կենցաղին վերաբերող հասկացություններ՝ պարան, դանակի շեղք, մեծ անցքերով մատ, թթխմոր, փլավքամիչ, կայծ, կճուճի ունկ, աղբանոց, սյունից սյուն կապված օրորոց, տիկնիկ, սրինգ, անպոչ հավ, հավի կրծոսկր, վառեկ և այլն,

գ) մարդու մարմնի մասերի հետ կապված հասկացություններ՝ աչք, արտնանունք, թնատակ, գորտնուկ, միզապարկ, մեզ և այլն,

դ) սննդի հետ կապված հասկացություններ՝ կաղին, ընկույզի միջուկ, ողկույզ, գազար, տաքդեղ, եղինջ, ծնեբեկ, տհալ, ձվածեղ, ճարպ, դժվար ջարդվող ընկույզ և այլն,

ե) հավատքի, ավանդույթների և սովորույթների հետ կապված հասկացություններ՝ եկեղեցի, գերեզման, գերեզմանատուն, աչքալուսանք, ծննդկան, մանկաբարձուհի, երեխա, այրի և այլն,

զ) առավել կիրառական բայեր՝ աշխատել, նայել, որոնել, կոտրել, ընկնել, դիպչել, փակել, հաշվել, երեսը կարմրել, փլվել, շփոթվել, կոպտել, գրկել, նվագել, հայիռել, ուշաթափվել և այլն:

Մրանք բարբառի բառապաշարի այն շերտերն են, որոնք բնակության վայրը փոխելիս մարդիկ հեշտությամբ շարունակում են նոր բնակավայրի առօրյայում կիրառել:

Բառիմաստային զուգաբանություններում նույնպես առկա են մի խումբ այնպիսի բառեր, որոնք միանշանակորեն իմաստով համապատասխանում են բոլոր երեք խոսվածքներում.

Աչք (**աշկ**, **սշկ**) – 1. տեսողական գործարան, 2. բաժանմունք, 3. ակունք

Դարման (**տաքման**, **տսքման**) – 1. դեղամիջոց, 2. սպեղանի, 3. հարդ, 4. ճար, հնար

Տակ (**տակ**, **տագ(ը)**) – 1. որևէ իրի ստորին մասը, 2. ներքև, ցած

Կուտ (**կուտ**, **կուդ**) – 1. թռչնի կեր, 2. թռնիրն ընկած հաց, 3. մաղած հացահատիկի տականք

Փռշի (**փռշի**) – 1. ճաշի մեջ ավելացվող ալյուր

Դեղ (**տեղ**) – 1. դեղ, 2. թույն

Խաղ (**հաղ**) – 1. խաղ, 2. հոդ

Հով (**հով**) – 1. զովություն, 2. քամի, 3. ստվեր

Ածել (**ածել**, **ածիլ**, **աձիլ**) – 1. լցնել, 2. թափել, 3. ձու դնել, 4. նվագել

Նեղանալ (**նեղանալ**) – 1. նեղ դառնալ, 2. սրտնեղել, 3. վիրավորվել, 4. խռովել, 5. բարկանալ

Կտրել (**կըտրել**, **կըտրիլ**, **կըդրիլ**) – 1. հատել, 2. կողոպտել, թալանել, 3. փտորվել (կաթ, թան), 4. դադարել (անձրև, ձյուն)

Քաշել (**քաշել, քաշի**) – 1. ձգել, 2. քարշ տալ, 3. կրել՝ տանել, 4. նկարել (պատկերը), 5. թորել (օղի), 6. ծխել (ծխախոտ), 7. իջնել (ուռուցքը)

Ման գալ (**ման կալ**) – 1. զբոսնել, 2. ազատ կյանք վարել, 3. փնտրել

Կաշել (**կըպնել, կըբնիլ, կըմնիլ**) – 1. հպվել, 2. փակչել, 3. կանաչել, 4. վառվել:

Ընդհանուր առմամբ համեմատելով Նորքի, Մեծոփի և Ազնաբերդի խոսվածքների՝ Հայերենի բարբառագիտական ատլասի ծրագրում ընդգրկված 478 բառային զուգաբանությունները՝ կարելի է համոզվել, որ դրանցից մոտ 400 միավորը ընդհանուր է: Սա վկայում է, որ նորսեցի վերաբնակների սերունդները, ապրելով Նորքում, ավելի քան երեք դար պահպանել են հին խոսվածքի բառապաշարի զգալի մասը՝ մոտավոր հաշվարկով շուրջ ութսուն տոկոսը:

Vardanyan Artak – Lexical commonalities of Nork dialect and several dialects of Nakhijevan territory.– There is evidence that after earthquake back to 1679 many inhabitants having moved from **Nors (Noragyugh)** village of Nakhijevan settled in **Cholmakchi** village near Yerevan and renamed it **Nork**.

Study of old dialect lexis of Nork, being one of Yerevan districts today, proves that in the course of about three centuries it has preserved significant commonalities with dialect lexis of **Metsop** and **Aznaberd** villages, neighboring to Nors.

Варданын Артак – Лексические общности Норкского говора и некоторых говоров территории Нахиджевана.– Есть сведения, что после землетрясения 1679 года в селе **Чолмакчи** близ Еревана поселились мигрировавшие из нахиджеванского села **Норс (Норагюх)** многочисленные жители и переименовали село в **Норк**.

Исследование лексики старого говора Норка, являющегося одним из районов сегодняшнего Еревана, свидетельствует, что в течение более чем трех веков он сохранял значительные общности с лексикой говоров сел **Мецоп** и **Азнаберд**, соседствующих с Норсом.